

فصلنامه اقتصاد فضا و توسعه روستایی، سال یازدهم، شماره اول (پیاپی ۳۹)، بهار ۱۴۰۱

شاپای چاپی ۲۳۲۲-۲۱۳۱ شاپای الکترونیکی ۴۷۶X-۲۵۸۸

<http://serd.khu.ac.ir>

صفحات ۱۴۶-۱۳۱ مقاله پژوهشی

عوامل مؤثر بر انگیزه مهاجرت جوانان روستایی بخش کشاورزی به شهر مورد: دانشجویان رشته‌های کشاورزی دانشگاه زنجان

اصغر احمدی؛ دانش‌آموخته دکتری توسعه روستایی، دانشگاه زنجان، زنجان، ایران.
جعفر یعقوبی*؛ دانشیار ترویج و آموزش کشاورزی، دانشگاه زنجان، زنجان، ایران.
بهمن خسروی‌پور؛ استاد ترویج و آموزش کشاورزی، دانشگاه علوم کشاورزی و منابع طبیعی خوزستان، ایران.

پذیرش نهایی: ۱۴۰۰/۰۸/۱۳

دریافت مقاله: ۱۳۹۹/۱۰/۳۰

چکیده

مهاجرت جوانان روستایی تحصیل‌کرده به شهر در کنار افزایش میانگین سنی نیروی انسانی شاغل در بخش کشاورزی مشکلاتی هستند که آینده نیروی انسانی شاغل به کشاورزی در روستاها را با چالش مواجه می‌کنند. مطالعه حاضر به دنبال بررسی عوامل اثرگذار بر انگیزه مهاجرتی جوانان روستایی دارای تحصیلات دانشگاهی کشاورزی بود. تحقیق کاربردی حاضر با استفاده از روش تحقیق توصیفی-همبستگی انجام گردید و جمع‌آوری اطلاعات در این تحقیق با استفاده از پرسشنامه انجام گرفت. روایی پرسشنامه با استفاده از نظرات اعضای هیئت‌علمی مرتبط تأیید شد. برای تعیین پایایی ابزار تحقیق از پیش‌آزمون و محاسبه ضریب کرونباخ آلفا (۰/۷۲ تا ۰/۸۶) استفاده شد. جامعه آماری تحقیق را جامعه دانشجویان روستایی شاغل به تحصیل در رشته‌های کشاورزی دانشگاه زنجان در سال تحصیلی ۹۶-۹۷ تشکیل دادند ($N=210$) که با استفاده از جدول کرجسی و مورگان ۱۳۲ نفر ب از آنها با روش نمونه‌گیری طبقه‌ای تصادفی با انتساب متناسب انتخاب شدند. نتایج رگرسیون لجستیک نشان داد که هفت متغیر تعداد اعضای خانواده ساکن در شهر، میزان تمایل به زندگی در روستا، میزان رضایت از زندگی، میزان مشارکت در کشاورزی، میزان زمین آبی تحت مالکیت خانواده، امکانات رفاهی و اقتصادی شهر و دشواری ایجاد اشتغال در روستا از مهم‌ترین دلایل در تمایل به مهاجرت دانشجویان شاغل به تحصیل در رشته‌های کشاورزی بودند که ۵۹/۳ تا ۷۲/۱ درصد از تغییرات متغیر تمایل به مهاجرت را تبیین کردند. با استفاده از تحلیل عاملی اکتشافی راهکارهای تقویت اقتصاد روستایی از طریق افزایش تمایل جوانان روستایی برای زندگی و اشتغال در روستا پس از اتمام تحصیلات دانشگاهی در دو عامل تسهیل بازار فروش محصولات و اشتغال در روستا و توسعه سرمایه‌گذاری دولتی و خصوصی در روستا و کشاورزی خلاصه شدند.

واژگان کلیدی: جوانان روستایی، مهاجرت، کشاورزی، آموزش عالی، اقتصاد روستایی.

* yaghobi@znu.ac.ir

(۱) مقدمه

مهاجرت را می‌توان پدیده پیچیده‌ای دانست که با زمان، فرهنگ و شرایط اقتصادی در ارتباط است. به عنوان یک نوع تطبیق و سازگاری اجتماعی در پاسخ به نیازهای اقتصادی، اجتماعی و تحولات فرهنگی که از جریان تغییرات جمعیتی ناشی می‌شود، در سطح محلی، ملی و یا بین‌المللی پدید می‌آید (رستمعلی زاده و همکاران، ۱۳۹۲: ۵۱۰) این پدیده به عنوان یکی از عوامل اصلی تغییر ساختار و توزیع جمعیت دارای اثرات منفی، مثبت، درازمدت و کوتاه‌مدتی است که علاوه بر تغییراتی که در ساختار اجتماعی و اقتصادی منطقه مهاجرپذیر دارد، ساختار اجتماعی و اقتصادی منطقه‌ی مهاجر فرست را نیز دچار تغییراتی خواهد کرد (مهاجرانی و روستا، ۱۳۹۳: ۱۹۲). مهاجرت روستا شهری پدیده‌ای است که در فرایند صنعتی شدن کشورها ظاهر شده و بسیاری از تحولات اجتماعی و فضایی جوامع نیز ناشی از آن است. در ایران همراه با صنعتی شدن شهرها، فرایند جذب جوانان جویای کار مازاد در بخش کشاورزی از روستاها به شهرها و به نفع فعالیت‌های صنعتی و خدماتی آغاز شد (رستمعلی زاده و همکاران، ۱۳۹۲: ۵۱۲).

بر اساس گزارش مرکز آمار ایران (۱۳۹۵) نسبت جمعیت روستایی به کل جمعیت کشور در سال ۱۳۳۵، ۶۸/۶ درصد بوده که این نسبت در سال‌های ۱۳۴۵، ۱۳۵۵، ۱۳۶۵، ۱۳۸۵، ۱۳۷۵، ۱۳۹۰ و ۱۳۹۵ به ترتیب به ۶۰/۹٪، ۵۳/۱٪، ۴۵/۷٪، ۳۹/۷٪، ۳۱/۳۹٪، ۲۸/۵٪ و ۲۵/۹۴٪ رسیده است.

مهاجرت جوانان یکی از مشخصه‌های مهاجرت‌های روستا شهری است که هم در کشورهای درحال توسعه و هم توسعه‌یافته مشاهده می‌شود (Chen and Liu, 2016: 49; Mihi-Ramirez and Kumpilkaite, 2014: 523); مهاجرت جوانان روستایی به شهر اغلب با نرخ مشارکت آنها در سطوح آموزش عالی نیز مرتبط می‌باشد، به طوری که درصد قابل توجهی از جوانان روستایی پس از اتمام تحصیلات متوسطه وارد دانشگاه شده و به طور طبیعی روستاهای خود را ترک می‌کنند (Bednarikoa et al., 2016: 102; Thissen et al., 2010: 430). در نتیجه، برگشت جوانان روستایی پس از اتمام تحصیلات دانشگاهی به روستای زادگاهشان به یک فرایند انتخابی تبدیل می‌شود که عوامل مختلفی از قبیل عوامل خانوادگی، اجتماعی، اقتصادی و ... در آن نقش دارند (Rerat, 2014: 121).

جوانان روستایی به عنوان یکی از مهم‌ترین سرمایه‌های انسانی، بخش عظیمی از جمعیت و نیروی کار جامعه روستایی را تشکیل می‌دهند و به عنوان بازوی کار در بهبود وضعیت اقتصادی و اجتماعی خانواده‌های روستایی نقش ارزنده‌ای دارند و سرمایه‌هایی بالقوه در راستای دگرگونی روستاها از وضعیت نامطلوب موجود به وضعیت مطلوب تلقی می‌شوند (یعقوبی و همکاران، ۱۳۹۶: ۱۲).

کشاورزی به دلیل کارکردهای ویژه‌اش همواره به عنوان یکی از محورهای مهم توسعه کشورها محسوب می‌شود. (Dethier & Effenberger, 2012: 11) در ایران نیز، این بخش، علاوه بر دارا بودن سهم قابل توجه در تولید ناخالص داخلی، ایجاد اشتغال و صادرات غیرنفتی، تأمین‌کننده‌ی امنیت غذایی کشور است. توسعه کشاورزی در ایران، مستلزم توجه به عوامل اساسی تولید از جمله نیروی انسانی است. بدون

توسعه‌ی منابع انسانی، توسعه‌ی اقتصادی در هیچ‌یک از زیر بخش‌ها امکان‌پذیر نیست. جوانان را یک منبع حیاتی برای رسیدن به توسعه روستایی و کشاورزی می‌دانند. در واقع، جوانان بزرگ‌ترین سرمایه‌های کشورهای در حال توسعه به شمار می‌آیند. جوانان نه تنها به عنوان رهبران آینده بلکه جزئی از سرمایه‌ی انسانی هر کشور برای رسیدن به توسعه هستند (Olujde, 2008: 165)

در طی چند دهه گذشته مهاجرت باعث سالخورده شدن جمعیت‌های روستایی شده است. چون اغلب مهاجران را جوانان تشکیل می‌دهد و غالباً آنها هستند که تمایل به ترک روستا و اقامت در شهرها دارند (Skeldon and Lee, 1999: 5). روستاییان مهم‌ترین عامل مؤثر بر سالخوردگی جمعیت شاغل در بخش کشاورزی را مهاجرت دانسته است. از آنجاکه اکثر مهاجران (روستایی) را جوانان جویای کار تشکیل می‌دهند، در نتیجه نوعی عدم تعادل از نظر ساختار سنی بین جمعیت شاغل در مناطق شهری و روستایی پدید آمده است، این عدم تعادل به صورت سالخورده شدن جمعیت کشاورز جلوه‌گر می‌شود (روستاییان، ۱۳۸۰: ۲۳۰). مهاجرت جوانان از مناطق روستایی فشار بیشتری بر دوش کشاورزان بر جای می‌گذارد، به گونه‌ای که امکان اندکی برای کشاورزان وجود دارد که از کمک بیشتری بهره‌مند شوند؛ بنابراین باید مدت‌زمان بیشتری کار کرده که منجر به کاهش مقداری از وقت آنها برای اختصاص به اوقات فراغت یا مشارکت در فعالیت‌های مختلف اجتماعی می‌شود. (Adewale, 2005: 15) همچنین با افزایش سن کشاورزان، میزان توجه آنان به امور پایداری کاهش یافته و کمتر به دنبال کسب اطلاعات لازم در این زمینه می‌روند و دانش کمی در ارتباط با پایداری دارند؛ بنابراین، مهاجرت جوانان روستایی به عنوان کشاورزان بالقوه، تهدیدی جدی برای رسالت ترویج و آموزش کشاورزی در زمینه پایداری فعالیت‌های کشاورزی محسوب می‌شود. همچنین، برخی تحقیقات نیز به همبستگی منفی بین سن کشاورزان و پذیرش نوآوری‌ها اشاره نموده‌اند. (Reichert et al., 2014: 219) بر این اساس، با خروج جوانان از چرخه فعالیت‌های کشاورزی، میانگین سن کشاورزان افزایش می‌یابد و پذیرش نوآوری‌ها از سوی آنان با چالش مواجه می‌شود. فعالیت ترویج کشاورزی و اجرای اثربخش برنامه‌های آن در صورتی موفقیت‌آمیز خواهد بود که مخاطبانی جوان و باسواد در پیش رو داشته باشد و در صورت خروج جوانان از مناطق روستایی، یکی از منابع ارزشمند فعالیت‌های کشاورزی از چرخه خارج می‌گردد.

با توجه به مطالب اشاره شده مشخص می‌گردد که روند کاهش جمعیت روستاها در کشور طی چند دهه اخیر بسیار سریع بوده و نگران‌کننده هست. اگر کاهش جمعیت روستایی در کنار افزایش میانگین سنی کشاورزان به صورت توأمان در نظر گرفته شود، وضعیت بسیار نگران‌کننده می‌شود که بایستی نسبت به تحلیل عالمانه آن در آینده و اتخاذ راهکارهای علمی و اجرایی برای مدیریت این وضعیت اقدام گردد. در این راستا تحلیل تمایل جوانان روستایی دارای تحصیلات کشاورزی و شاغل به تحصیل در رشته‌های کشاورزی به مهاجرت و عوامل مؤثر بر آن در کنار شناسایی الگویی برای تشویق ماندگاری آنها در روستاها می‌تواند راهگشا باشد.

در این مقاله انگیزه مهاجرتی دانشجویان روستایی شاغل به رشته‌های کشاورزی در دانشگاه زنجان مورد بررسی قرار گرفته است. با توجه به رشته تحصیلی و محل زندگی این دانشجویان، انتظار بر این است که پس از فارغ‌التحصیلی در بخش کشاورزی شاغل شده و به روستاهای زادگاه خود برگردند.

(۲) مبانی نظری

مهاجرت یا تغییر مکان زندگی با علل و انگیزه‌های مختلف اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، قومی، سیاسی و اقلیمی اساس مهاجرت را در راستای بهتر از گذشته و حال زیستن تشکیل می‌دهد. (علی بابایی و جمعه پور، ۱۳۹۵: ۱۰۲).

نظریه‌های متفاوتی در زمینه علل و پیامدهای مهاجرت ارائه شده است که از جمله آنها می‌توان به مدل اقتصاد کلان بیلز بارو اشاره نمود که مهاجرت را یک انتخاب فردی با انگیزه کسب منافع اقتصادی می‌داند. در این بینش ویژگی‌های فردی، جنبه‌های مادی و سطح آموزش و نوع شغل ممکن است در ایجاد انگیزه برای مهاجرت مؤثر واقع شوند.

بر اساس رویکرد کارکردگرایی که مبانی روش‌شناختی خود را از بینش‌های جامعه‌شناختی و مردم‌شناسی کارکردگرایی گرفته و به کارکرد پدیده‌های اجتماعی توجه دارد، عوامل و نتایج مهاجرت مهم می‌باشند. استدلال آنها این است که نیازهای اجتماعی در چارچوب نظام اجتماعی به وجود می‌آیند. از آنجایی که نیاز کنشگران محدود نیست و کنشگران در طول زمان ایستا نیستند، لذا نوعی ناهماهنگی بین نظام ایستا و کنشگر پویا به وجود می‌آید که منجر به مهاجرت شخص جهت کاهش این ناهماهنگی می‌شود (Alibeygi and karamidehkordi, 2009: 309).

بر اساس نظریه شبکه که در سال ۱۹۵۴ توسط بارنز مطرح شد، فرآیند مهاجرت را به فرد، فرهنگ و پیوندهای اجتماعی بین آنها نسبت می‌دهد و معتقد هستند که در نواحی پذیرای مهاجرت این پیوند از طریق دوستی با سایر مهاجران در پیدا کردن شغل و سازگاری با محیط جدید به دست می‌آید و در نواحی مهاجرپرست از طریق شبکه‌های شخصی همچون دوستان و همسایگانی که مهاجرت نموده‌اند به دست می‌آید که این شبکه‌ها، هزینه مهاجرت را برای تازه‌واردان کاهش می‌دهد و علاوه بر این باعث می‌شود مهاجران، بالقوه دست به ترک مناطق خودشان بزنند. بر اساس نظریه جاذبه و دافعه اورت. اس. لی، مهاجرت تحت تأثیر چهار عمل شامل عوامل موجود در مقصد، عوامل موجود در مبدأ، موانع موجود در جریان مهاجرت از مبدأ به مقصد (موانع مداخله‌گر) و عوامل شخصی مربوط به مهاجر اتفاق می‌افتد. (Lee, 1999: 51)

گرچه دیدگاه‌های مربوط به مهاجرت تفاوت‌هایی باهم دارند، ولی در همه این نظریات، مهاجرت سازوکاری برای دستیابی به رفاه بیشتر و باز توزیع نیروی کار است. بعضی از این دیدگاه‌ها از دید کلان به مسئله مهاجرت نگاه می‌کنند و عامل مهاجرت را محدودیت‌های ساختاری قلمداد می‌کنند. از سوی دیگر برخی از این دیدگاه‌ها، مهاجران را به عنوان افرادی در نظر می‌گیرند که درگیر محاسبات هزینه-فایده هستند و برای بهبود در سطح زندگی مهاجرت می‌کنند (علی بابایی و جمعه پور، ۱۳۹۵: ۹۵).

تحقیقات متنوعی در زمینه انگیزه مهاجرتی جوانان روستایی انجام شده است. برخی از مطالعات از جمله گاراسکی (۲۰۰۲) و کریم زاده و همکاران (۱۳۹۵) نشان داده‌اند که نقش عوامل غیراقتصادی در تصمیم به مهاجرت مؤثرترند و برخی دیگر همچون استاکدل (۲۰۰۶) و یعقوبی و همکاران (۱۳۹۶) نشان داده‌اند نقش عوامل اقتصادی به‌ویژه دستیابی به موقعیت‌های شغلی مهم‌تر می‌باشند.

نتایج تحقیق یعقوبی و همکاران با هدف شناسایی عامل‌های مشوق و بازدارنده گرایش جوانان روستایی به زندگی در روستا در روستاهای قصر شیرین نشان داد جذابیت پایین کشاورزی و نبود تسهیلات کافی اشتغال، سودمندی بالاتر مشاغل غیر کشاورزی و سختی کار کشاورزی، نگرش منفی به روستا و امکان کسب موقعیت بالاتر در شهر، کمبود امکانات رفاهی، بهداشتی و تفریحی در روستا و سوددهی بالاتر سرمایه در شهر از بازدارنده‌های گرایش جوانان به زندگی در روستا بودند (یعقوبی و همکاران، ۱۳۹۶: ۱۱).

خطیر و همکاران در پژوهشی با هدف شناسایی عوامل مؤثر بر نیت مهاجرت جوانان روستایی عضو غیر عضو تعاونی‌های کشاورزی شهرستان مرودشت نشان دادند رابطه معنی‌داری بین نیت مهاجرت در سه تا پنج سال آینده و متغیرهایی مانند میزان بهره‌مندی از خدمات ترویجی، دانش زراعی، رضایت از خدمات موجود در روستا، ادراک از شدت تأثیر خشک‌سالی و مشارکت اجتماعی وجود دارد (خطیر و همکاران، ۱۳۹۵: ۳۱).

کریم زاده و همکاران (۲۰۱۶) نشان دادند بین تنوع اقتصادی و پایداری اقتصادی در دهستان مرحمت‌آباد میانی رابطه مثبت و معناداری وجود داشت، به طوری که با افزایش تنوع اقتصادی در سطح روستاهای مورد مطالعه میزان پایداری اقتصادی آنها نیز افزایش می‌یابد و همچنین، تنوع‌بخشی به فعالیت‌های اقتصادی در محدوده مورد مطالعه که به صورت خودجوش توسط روستاییان در اثر کاهش سطح آب دریاچه ارومیه اتفاق افتاده است، موجب افزایش فرصت‌های شغلی، زمینه‌های اشتغال، انگیزه جهت بهبود وضعیت کار و فعالیت، میزان اشتغال در زمینه خدماتی و افزایش سرمایه‌گذاری و کاهش مهاجرت جوانان روستایی در محدوده مورد مطالعه بود (کریم زاده و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۴۲).

بروکی میلان و عینالی (۲۰۱۶) در مطالعه‌ای عوامل مؤثر بر مهاجرت روستاهای مرزی را در قالب چهار متغیر شامل: اقتصادی؛ اجتماعی؛ کالبدی و جغرافیایی و اقلیمی مدنظر قرار دادند که نتایج تحقیق نشان داد بیش‌ترین دلیل مهاجرت در روستاهای مرزی عوامل اقتصادی بود. به طوری که پایاترین متغیرها، دو متغیر بیکاری و عدم رضایت از درآمد حاصل از انجام فعالیت‌ها مانند (دامداری، زراعت و ...) بیش‌ترین تأثیر را در امر مهاجرت داشتند (بروکی میلان و عینالی، ۱۳۹۵: ۷۹).

یافته‌های تحقیق رستم علی زاده و همکاران (۱۳۹۲) در بررسی عوامل مؤثر بر ماندگاری جوانان روستایی نشان داد مهم‌ترین عوامل عدم ماندگاری جوانان در جوامع روستایی به ترتیب اولویت شامل: کمبود امکانات رفاهی، کمبود امکانات بهداشتی، کمبود امکانات آموزشی و فرهنگی، نبود شغل مناسب و مشکلات کاری، کمبود وسیله حمل‌ونقل و حاصلخیز نبودن زمین‌های کشاورزی بودند. همچنین، ساخت

تصویر منفی از روستا و ارائه تصویر مثبت از شهر، تضعیف‌کننده حس تعلق جوانان به روستا و تسهیل‌کننده فرایند ترک روستا در میان جوانان بود.

نتایج تحقیق پناهی و پیشرو (۱۳۹۰) تحت عنوان عوامل مؤثر بر مهاجرت جوانان روستایی به شهر نشان داد که عوامل اجتماعی و فرهنگی نقش مهمی در عدم ماندگاری جوانان روستایی در روستا داشتند. همچنین نتایج به‌دست‌آمده مبین این بود که متغیرهای نبود فرصت‌های شغلی در مناطق روستایی، نبود درآمد کافی، سختی کار کشاورزی، نرخ بالای رشد جمعیت روستا و تبلیغات نادرست در خصوص زندگی مرفه شهری از اهمیت کمتری در تبیین عدم ماندگاری جوانان روستایی در روستا برخوردار بود.

علی بیگی و کرمی دهکردی (۲۰۰۹) در مطالعه‌ای تحت عنوان جوانان روستایی شهرستان کرمانشاه و چالش انتخاب شغل کشاورزی به این نتیجه دست یافت که نگرش جوانان روستایی نسبت به شغل کشاورزی چندان مطلوب نیست (Alibeygi and karamidehkordi, 2009: 310).

بدناریکوا و همکاران (۲۰۱۶) در مطالعه با عنوان بررسی انگیزه مهاجرتی جوانان روستایی تحصیل‌کرده کشاورزی در سیبری روسیه نشان دادند عواملی همچون میزان حمایت والدین برای ادامه تحصیل در کشاورزی، میزان زمین کشاورزی تحت مالکیت والدین، تمایل پاسخگویان به اشتغال در بخش کشاورزی و باور دانشجویان به سهولت ایجاد کسب‌وکار در زادگاه خودشان بر تصمیم آنها به مهاجرت اثرگذار می‌باشند (Bednarikoa et al., 2016: 102).

کیدیدو کواکو و همکاران (۲۰۱۷) با هدف بررسی دسترسی جوانان به زمین‌های کشاورزی نشان دادند جوانان روستایی برای دسترسی به زمین‌های کشاورزی، محدودیت‌هایی را از لحاظ اندازه زمین‌ها داشتند و اکثر جوانان بومی و مهاجر، زمین‌هایی کوچک در اختیار داشتند که علل آن مربوط به هزینه‌های بالای دسترسی به زمین کشاورزی، رقابت توسعه‌دهندگان اماکن مسکونی و کمبود زمین‌های کشاورزی به علت عدم تمایل مالکان برای واگذاری و فروش زمین بود (KididoKwaku et al, 2017: 254).

بررسی وضعیت جوانان روستایی مهاجرت کرده در فنلاند نشان داد که میزان نرخ فقر در میان آنها به‌طور معنی‌داری افزایش یافته است. همچنین نتایج این مطالعه نشان داد تمایل به برگشت به زادگاه در میان قشر فقیرتر به‌طوری معنی‌داری بیشتر می‌باشد. (Ilmakunnas, 2018: 51)

نتایج بررسی تأثیر آموزش‌های فنی و حرفه‌ای برگزارشده برای جوانان روستایی در حاشیه شهرها نشان داد این برنامه‌ها باعث بهبود دسترسی این جوانان به فرصت‌های بازار کار و بهبود معیشت آنها شده است. این مطالعه همچنین بیانگر انجام برخی اصلاحات در این برنامه‌های آموزشی متناسب با شرایط مناطق مختلف بود (Tukundane et al, 2015: 139).

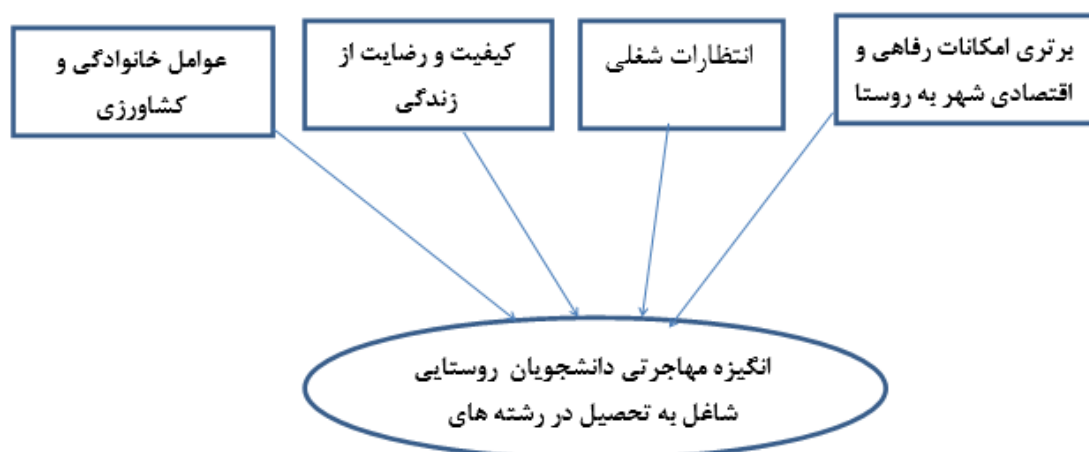
نتایج تحقیق بزو و هولدب (۲۰۱۴) با هدف بررسی علل رها کردن روستا توسط جوانان در اتیوپی نشان داد که محدودیت بازار خریدوفروش زمین و فقدان دسترسی جوانان به زمین کشاورزی از موانع اشتغال جوانان در بخش کشاورزی و رها کردن آن و جستجوی شغل دیگری به‌جز کشاورزی بود (Bezu and Holden, 2014: 268)

شیبوا (۲۰۱۲) نشان داد که وضعیت بحرانی اجتماعی - اقتصادی در روسیه که منجر به بیکاری، ناکافی بودن موقعیت‌های شغلی برای جوانان و دسترسی ضعیف به امکانات بهداشتی شده است تأثیر منفی بر کیفیت زندگی در مناطق روستایی گذاشته و در نتیجه تمایل به مهاجرت را افزایش داده است (Shibaeva, 2012: 198).

یافته‌های تیسن و همکاران (۲۰۱۰) نشان داد تمایلات مهاجرتی جوانان روستایی به‌طور معنی‌داری هم با عوامل ساختاری سخت (مانند فراهم بودن شغل و ...) و هم با عوامل فرهنگی نرم (مانند احساس رضایت از زندگی و...) در ارتباط بودند. عوامل تأثیرگذار دیگری که در این مطالعه مشخص شدند عبارت بودند از کیفیت زندگی، انتظارات اشتغال، ویژگی‌های مربوط به دوره جوانی، ویژگی‌های خانواده و محیط منطقه محلی آنها (Thissen et al., 2010: 428).

از جمله متغیرهای دیگری که بر انگیزه مهاجرتی جوانان روستایی اثرگذار هستند و در برخی از مطالعات به آنها اشاره شده است می‌توان به متغیرهایی نظیر کیفیت زندگی، انتظارات شغلی و ویژگی‌های خاص دوره جوانی، عوامل خانوادگی و محیطی اشاره نمود (Corbett, 2007: 430, Mihi-Ramirez and Kumpikaite, 2014: 522).

بر اساس جمع‌بندی مطالعات پیشین، عوامل مؤثر بر انگیزه مهاجرتی جوانان تحصیل کرده روستایی به شهر یا تمایل به بازگشت آنها به روستا پس از اتمام تحصیلات دانشگاهی در چند بخش شامل عوامل خانوادگی و کشاورزی، انتظارات شغلی، کیفیت زندگی و برتری امکانات رفاهی و اقتصادی شهر به روستا طبقه‌بندی می‌شوند. به‌منظور تبیین و تشریح بهتر موضوع پژوهش، شکل شماره ۱، چارچوب مفهومی تحقیق را نشان می‌دهد که با استفاده از تحقیقات پیشین تدوین شده است.

شکل ۲. چارچوب مفهومی تحقیق

بررسی مطالعات انجام شده در زمینه انگیزه مهاجرتی جوانان روستایی در حال تحصیل در رشته‌های کشاورزی نشان می‌دهد مطالعات اندکی در این زمینه انجام شده است. با توجه به نقش جوانان روستایی

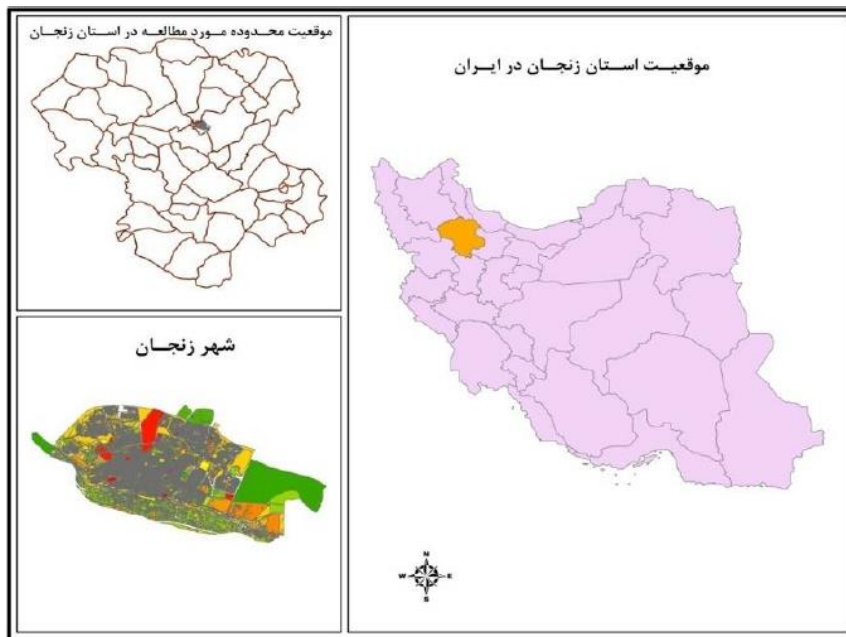
و به‌ویژه جوانان تحصیل‌کرده در رشته‌های کشاورزی در توسعه کشاورزی و روستایی، ضروری بود انگیزه مهاجرتی این گروه از جوانان مورد بررسی قرار بگیرد.

۳ روش تحقیق

این تحقیق به لحاظ نوع هدف، از نوع تحقیقات کاربردی است. از نظر شیوه گردآوری داده‌ها از نوع توصیفی-پیمایشی و توصیفی همبستگی می‌باشد. تحقیق حاضر با استفاده از فن پیمایش طراحی و اجرا شد. پیمایش از انواع روش‌های توصیفی است که از آن برای بررسی ویژگی‌های یک جامعه آماری به منظور صرفه‌جویی در زمان، مکان و هزینه استفاده می‌شود. تحقیق پیمایشی را به دو دسته مقطعی و طولی تقسیم می‌کنند که در این تحقیق از نوع مقطعی آن استفاده گردید. در تحقیق حاضر عوامل مؤثر بر انگیزه مهاجرتی جوانان روستایی به کمک مطالعات کتابخانه‌ای شناسایی گردید و بر اساس آن پرسشنامه تحقیق ساخته شد. تأیید روایی پرسشنامه توسط اعضای هیئت‌علمی برنامه‌ریزی و توسعه روستایی در دانشگاه زنجان صورت پذیرفت. برای تعیین پایایی ابزار تحقیق از پیش‌آزمون با ۳۰ نفر از دانشجویان روستایی شاغل به تحصیل در رشته‌های کشاورزی (خارج از نمونه آماری تحقیق) و محاسبه ضریب کرونباخ آلفا استفاده شد که مقدار آن برای بخش‌های مختلف پرسشنامه بین ۰/۷۲ و ۰/۸۶ به دست آمد.

جامعه آماری تحقیق شامل دانشجویان روستایی شاغل به تحصیل در رشته‌های کشاورزی دانشگاه زنجان در سال تحصیلی ۹۶-۹۷ بود. تعداد این دانشجویان بر اساس آخرین آمار اخذشده از معاونت آموزشی دانشگاه زنجان ۲۱۰ نفر بود. حجم نمونه با استفاده از جدول کرجسی و مورگان ۱۳۲ نفر برآورد گردید. از آنجاکه هر رشته و مقطع به‌منزله یک طبقه در نظر گرفته شد، نمونه‌ها با روش نمونه‌گیری طبقه‌ای تصادفی با انتساب متناسب انتخاب شدند. داده‌های جمع‌آوری‌شده با استفاده از نرم‌افزار SPSS نسخه ۲۴ مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت.

شهر زنجان در موقعیت ریاضی ۴۸ درجه و ۲۶ دقیقه تا ۴۸ درجه و ۳۴ دقیقه طول شرقی و ۳۶ درجه و ۳۹ دقیقه تا ۳۶ درجه و ۴۱ دقیقه عرض شمالی و در فاصله ۳۳۰ کیلومتری شهر تهران قرار گرفته است، این شهر در مرکز استان و شهرستان زنجان است و از سطح دریا ۱۶۶۳ متر ارتفاع دارد (ربیعی فر و همکاران، ۱۳۹۲: ۱۰۹). مساحت این شهر ۶۱۶۰٫۲۴ متر مربع می‌باشد که جمعیتی بالغ بر ۳۸۸۷۹۶ نفر را در خود جای داده است. این شهر همچنین با میانگین درجه حرارت ۱۱ درجه سانتی‌گراد و میانگین بارش سالانه ۲۹۸ میلی‌لیتر اقلیمی فراخشک و سرد دارد (جوری و همکاران، ۱۳۹۴: ۱۶۹).

شکل ۲. نقشه موقعیت جغرافیایی محدوده مورد مطالعه

۴) یافته‌های تحقیق

نتایج نشان داد میانگین سنی دانشجویان ۲۳/۷۶ سال با انحراف معیار ۲/۹۴ سال بود. ۵۲/۶ درصد (۷۱ نفر) مرد و ۴۷/۴ درصد (۶۴ نفر) زن بودند. ۸۴/۴ درصد پاسخگویان مجرد و ۱۵/۶ درصد متأهل بودند. وضعیت جنسیت تا هل و مقطع تحصیلی دانشجویان به تفکیک متمایل و غیر متمایل به مهاجرت در جدول ۱ آورده شده است.

جدول ۱. توزیع فراوانی ویژگی‌های فردی پاسخگویان

متغیر	سطوح متغیر	متمایل به مهاجرت به شهر پس از اتمام تحصیلات		غیر متمایل به مهاجرت به شهر پس از اتمام تحصیلات	
		درصد	فراوانی	درصد	فراوانی
جنسیت	مرد	۴۵	۵۵/۶	۲۵	۵۲/۱
	زن	۳۶	۴۴/۴	۲۳	۴۷/۹
تأهل	مجرد	۷۱	۸۷/۷	۳۹	۸۱/۳
	متأهل	۱۰	۱۲/۳	۹	۱۸/۸
مقطع تحصیلی	کارشناسی	۵۷	۷۰/۴	۲۸	۵۸/۳
	کارشناسی ارشد	۱۸	۲۲/۲	۱۶	۳۳/۳
	دکتری	۶	۷/۴	۴	۸/۳

از آنجاکه در این پژوهش متغیر وابسته به صورت اسمی (تصمیم به مهاجرت به شهر یا عدم مهاجرت بعد از اتمام تحصیلات دانشگاهی) بود و متغیرهای مستقل در مقیاس مقوله‌ای و کمی سنجیده شده بودند، برای بررسی عوامل مؤثر بر انگیزه مهاجرتی جوانان روستایی در حال تحصیل در رشته‌های

کشاورزی از رگرسیون لجستیک استفاده شد. نتایج تحلیل رگرسیون لجستیک در جدول ۲ آورده شده است.

جدول ۲. نتایج حاصل از تحلیل رگرسیون لجستیک در رابطه با بررسی عوامل مؤثر بر تمایل و عدم تمایل به

مهاجرت به شهر دانشجویان روستایی شاغل به تحصیل در رشته‌های کشاورزی

متغیرها	B	S.E	wald	sig	Exp (B)
تعداد اعضای خانواده که در شهر زندگی می‌کنند	-۰/۶۶۹	۰/۲۱	۱۰/۱۴۷	۰/۰۰۱	۰/۵۱۲
تمایل به زندگی در روستا	-۱/۱۸۲	۰/۴۹۵	۵/۷۰۵	۰/۰۱۷	۰/۳۰۷
میزان رضایت از زندگی	۰/۵۱۲	۰/۱۴۴	۱۲/۶۴۳	۰/۰۰۷	۱/۶۶۸
میزان مشارکت در کشاورزی	۰/۰۳	۰/۰۱۲	۶/۹۱۷	۰/۰۰۹	۱/۰۳۱
میزان زمین آبی تحت مالکیت خانواده	-۰/۲۶۶	۰/۱۲۲	۴/۷۴۵	۰/۰۲۹	۰/۷۶۶
ارزیابی از امکانات رفاهی و اقتصادی شهر	-۱/۴۴۴	۰/۴۱۸	۱۱/۹۲	۰/۰۰۱	۰/۲۳۶
دشواری ایجاد اشتغال در روستا	۰/۹۳۷	۰/۳۳۵	۷/۸۲۳	۰/۰۰۵	۲/۵۵۳
ثابت	۲/۸۰۵	۲/۳۳۵	۱/۴۴۴	۰/۲۳	۱۶/۵۳

همان‌طور که در جدول ۲ مشاهده می‌شود متغیرهای تعداد اعضای خانواده که در شهر زندگی می‌کنند، تمایل به زندگی در روستا، میزان رضایت از زندگی، میزان مشارکت در کشاورزی، میزان زمین آبی تحت مالکیت خانواده، ارزیابی از امکانات رفاهی و اقتصادی شهر و دشواری ایجاد اشتغال در روستا در هفت گام وارد معادله رگرسیون لجستیک به شیوه گام‌به‌گام شده‌اند که گام هفتم آن گزارش شده و مقادیر sig هم معنی‌داری این متغیرها را در این گام نشان می‌دهد. همان‌طور که در جدول ۳ نشان داده شده است مقدار کای اسکوئر از ۱۴۹/۶۱۴ در گام اول به ۹۸/۶۷ در گام هفتم رسیده است که این کاهش نشان دهنده بهبود کای اسکوئر است. همچنین مقادیر Nagelkerke و Cox & Snell در گام هفتم نیز نشان می‌دهند متغیرهای مستقل می‌توانند ۵۹/۳ تا ۷۲/۱ درصد از تغییرات متغیر وابسته را تبیین کنند.

جدول ۳. شاخص‌های برازش مدل به دست آمده از رگرسیون لجستیک

مراحل	متغیرهای وارد شده	میزان بهبود در کای اسکوئر	Cox & Snell R Square	Nagelkerke R Square
۱	تعداد اعضای خانواده که در شهر زندگی می‌کنند	۱۴۹/۶۱۴	۰/۱۲۶	۰/۱۷۲
۲	تمایل به زندگی در روستا	۱۳۳/۴۹۳	۰/۲۳۲	۰/۳۱۵
۳	میزان رضایت از زندگی	۱۲۸/۱۵۷	۰/۲۶۴	۰/۳۵۹
۴	میزان مشارکت در کشاورزی	۱۲۲/۰۷۰	۰/۲۹۹	۰/۴۰۶
۵	میزان زمین آبی تحت مالکیت خانواده	۱۱۵/۲۷۰	۰/۳۳۶	۰/۴۵۷
۶	امکانات رفاهی و اقتصادی شهر	۱۰۷/۶۹۸	۰/۴۱۹	۰/۵۶۹
۷	دشواری ایجاد اشتغال در روستا	۹۸/۶۷۰	۰/۵۹۳	۰/۷۲۱

نتایج جدول (۴) ارزیابی توان کلی مدل را در گروه‌بندی افراد نشان می‌دهد. بر اساس این جدول در مجموع ۸۱/۶ درصد افراد درست طبقه‌بندی شده‌اند.

جدول ۴. طبقه‌بندی افراد متمایل به مهاجرت به شهر و غیر متمایل به مهاجرت به شهر بر اساس نتایج رگرسیون لجستیک.

تصمیم بعد از فارغ‌التحصیلی	مهاجرت به شهر	ماندن در روستا	درصد پیش‌بینی صحیح
مهاجرت به شهر	۷۳	۸	۸۹/۶
ماندن در روستا	۱۶	۴۴	۶۸/۸
کل	۸۹	۴۱	۸۱/۶

داده‌های جدول ۲ نشان می‌دهد قدرت تشخیص مدل برای افراد متمایل به مهاجرت به شهر ۸۹/۶ درصد و برای دانشجویان غیر متمایل به مهاجرت ۶۸/۸ درصد و قدرت تشخیص کل مدل ۸۱/۶ درصد می‌باشد.

برای دسته‌بندی راهکارهای تقویت اقتصاد روستایی از طریق افزایش تمایل جوانان روستایی تحصیلکرده برای زندگی و اشتغال در روستا پس از اتمام تحصیلات دانشگاهی از روش تحلیل عاملی اکتشافی با رویکرد تلخیص داده‌ها استفاده شد. به‌منظور تعیین مناسب بودن داده‌های گردآوری‌شده برای انجام تحلیل عاملی از ضریب K.M.O و آزمون بارتلت استفاده شد. در این پژوهش مقدار $0/930 = K.M.O$ و $2625/665 = Bartlett$ به دست آمد بنابراین داده برای تحلیل عاملی مناسب بودند. برای تعیین شمار عامل‌ها بر پایه ملاک کیسر عمل شد. در جدول ۵ شمار عامل‌های استخراج‌شده همراه با مقدار ویژه هر یک از آن‌ها، درصد واریانس هر یک از عامل‌ها و درصد انباشته واریانس عامل‌ها آمده است. مقدار ویژه بیانگر سهم هر عامل از کل واریانس متغیرها می‌باشد که هر چه مقدار آن بزرگ‌تر باشد، نشان‌دهنده اهمیت و تأثیر بیشتر آن عامل است. عامل اول بیشترین سهم ($40/75$) و عامل دوم کمترین سهم ($29/47$) را در تبیین واریانس کل متغیرها دارند و دو عامل یادشده توانسته‌اند به‌طورکلی $70/22$ درصد از کل واریانس راهکارهای مؤثر بر تقویت اقتصاد روستایی را تبیین کنند.

جدول ۵. عامل‌های تقویت اقتصاد روستایی از طریق افزایش تمایل جوانان روستایی برای زندگی و اشتغال در روستا پس از اتمام تحصیلات دانشگاهی

عوامل	مقدار ویژه	درصد واریانس	درصد انباشته واریانس
تسهیل بازار فروش محصولات و اشتغال در روستا	۸/۹۶	۴۰/۷۵	۴۰/۷۵
توسعه سرمایه‌گذاری دولتی و خصوصی در روستا و کشاورزی	۶/۴۸	۲۹/۴۷	۷۰/۲۲

برای چرخش عامل‌ها از روش واریماکس استفاده شده است. پس از مرحله چرخش متغیرهایی که مربوط به هر عامل هستند، به‌صورت ستونی مشخص می‌شوند. پس از تعیین متغیرهای مربوط به هر عامل نسبت به نام‌گذاری عوامل اقدام شد و نتیجه در جدول ۶ آمده است.

جدول ۶. عامل‌ها، متغیرها بار عاملی حاصل از چرخش‌های عاملی

بار عاملی	متغیرها	نام عامل
۰/۸۴۹	قیمت‌گذاری صحیح محصولات کشاورزی توسط دولت	تسهیل بازار فروش محصولات و اشتغال در روستا
۰/۸۰۰	افزایش خریدهای تضمینی و قراردادی محصولات کشاورزی از طرف دولت	
۰/۷۹۱	راه‌اندازی صندوق‌های اعتباری برای پشتیبانی از اشتغال زنان روستایی	
۰/۷۸۸	جایگزین کردن کشت‌های جدید و اقتصادی به جای کشت‌های سنتی	
۰/۷۸۵	بهبود پوشش بیمه‌ای محصولات کشاورزی	
۰/۷۷۸	بهبود خدمات پوشش بیمه درمانی روستاییان	
۰/۷۷۵	افزایش امکانات اولیه زندگی در مناطق روستایی	
۰/۷۳۳	بهبود خدمات پوشش بیمه بازنشستگی روستاییان	
۰/۷۱۴	ایجاد خدمات و مؤسسات رفاهی در روستا	
۰/۶۷۵	اصلاح مشکل تأمین وثیقه و ضامن برای دریافت تسهیلات از بانک‌ها	
۰/۶۶۹	تضمین خرید تولیدات روستاییان از سوی نهادهای متولی	
۰/۶۶۰	تسهیل در قوانین مربوط به دریافت مجوز برای ایجاد کسب‌وکار در روستا	
۰/۶۳۸	فراهم آوردن دسترسی جوانان روستایی به امکانات تحصیلی در روستا	
۰/۶۳۶	ایجاد مراکز مشاوره کارآفرینی برای راهنمایی جوانان در روستا	
۰/۵۹۶	توسعه صنایع تبدیلی و تکمیلی کوچک‌مقیاس در روستا	
۰/۷۷۹	حمایت از سرمایه‌گذاری‌های اقتصادی توسط بخش خصوصی در روستا	
۰/۷۶۱	ارائه تسهیلات کم‌بهره به سرمایه‌گذاران بخش خصوصی برای سرمایه‌گذاری در روستا	
۰/۷۳۹	ایجاد امکانات رفاهی، تفریحی و ورزشی در روستا	
۰/۷۳۳	افزایش توجه سیاست‌گذاران دولتی به روستا و کشاورزی	
۰/۷۳۳	فراهم آوردن تسهیلات و امکانات کافی برای فعالیت در بخش کشاورزی در روستا	
۰/۷۲۴	تنوع‌بخشی به فعالیت‌های اقتصادی در روستا	
۰/۷۱۳	سرمایه‌گذاری اشتغال‌زا در مناطق روستایی توسط دولت	

نتایج نشان دادند که راهکارهای تقویت اقتصاد روستایی از طریق افزایش تمایل جوانان روستایی برای زندگی و اشتغال در روستا پس از اتمام تحصیلات دانشگاهی در دو عامل تسهیل بازار فروش محصولات و اشتغال در روستا و توسعه سرمایه‌گذاری دولتی و خصوصی در روستا و کشاورزی خلاصه شدند.

(۵) نتیجه‌گیری

مهاجرت از روستا به شهر در کل پدیده‌ای نگران‌کننده در فضای جغرافیایی کشور است که وقتی این مهاجرت در میان جوانان تحصیل‌کرده و به‌ویژه جوانان دارای تحصیلات کشاورزی اتفاق می‌افتد بسیار نگران‌کننده‌تر می‌شود. زیر این وضعیت می‌تواند ضمن کاهش توانمندی و انگیزه نیروی کار شاغل به کشاورزی در روستاها به اتلاف سرمایه‌های انسانی و مالی در بخش آموزش عالی کشاورزی کشور شود. گسترش این قبیل مهاجرت‌ها به علل مختلفی بوده و پیامدهای مختلفی به‌طور ویژه برای جوامع روستایی در پی خواهد داشت. با توجه به اینکه هرگونه برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری در نواحی روستایی با ساختار

جمعیت و کیفیت جمعیت به طور مستقیم و غیرمستقیم ارتباط پیدا می کند، بررسی عوامل مؤثر بر تمایل نیروهای جوان و تحصیل کرده روستایی اهمیت به سزایی برخوردار است.

نتایج تحقیق حاضر نشان داد که تعداد اعضای خانواده که در شهر زندگی می کنند، میزان تمایل به زندگی در روستا، میزان رضایت از زندگی، میزان مشارکت در کشاورزی، میزان زمین آبی تحت مالکیت خانواده، امکانات رفاهی و اقتصادی شهر و دشواری ایجاد اشتغال در روستا از مهم ترین دلایل در تمایل به مهاجرت دانشجویان شاغل به تحصیل در رشته های کشاورزی بوده است.

بر اساس نتایج رگرسیون لجستیک متغیر دشواری ایجاد اشتغال در روستا بیشترین تأثیر را بر تمایل به مهاجرت دانشجویان شاغل به تحصیل در رشته های کشاورزی داشته است. این نتیجه با نتایج تحقیقات استاکدل (۲۰۰۶)، یعقوبی و همکاران (۲۰۱۶)، بدناریکوا و همکاران (۲۰۱۶) و بزو و هولدن (۲۰۱۴) مطابقت دارد. این یافته بیانگر این واقعیت می باشد که دانشجویان کشاورزی مهم ترین اولویت خود را بعد از اتمام تحصیل، دستیابی به شغل و ایجاد کسب و کاری برای اشتغال می دانند و از این نظر امکان ایجاد اشتغال در روستا را سخت و دشوار ارزیابی می کنند و لذا این عامل باعث افزایش تمایل آنها به مهاجرت به شهر پس از اتمام تحصیلات می گردد. بر این اساس پیشنهاد می شود با تدوین و تصویب بسته اشتغال فارغ التحصیلان کشاورزی در روستاها که همزمان موارد تأمین سرمایه از طریق اختصاص وام های اشتغال زای کم بهره با حداقل بروکراسی، مشاوره و آموزش راه اندازی کسب و کارهای مورد نیاز بازار و برنامه بازاریابی و فروش را در نظر گرفته باشد به حل این مشکل اقدام گردد.

همچنین بر حسب نتایج رگرسیون لجستیک مشخص شد دو متغیر میزان رضایت از زندگی و میزان مشارکت در کشاورزی نیز تأثیر مثبت بر تمایل دانشجویان روستایی مورد بررسی به مهاجرت به شهر داشتند. این یافته با نتایج یافته های یعقوبی و همکاران (۲۰۱۶) (Garasky, 2002; Corbett, 2005; Thissen et al., 2010; Mihi-Ramirez and Kumpikaite, 2014) هم راستا بود. این یافته بیانگر این است که هر چه رضایت از زندگی جوانان بیشتر می شود تمایل آنها به مهاجرت هم بیشتر می شود. این یافته در کنار افزایش تمایل به مهاجرت با افزایش میزان مشارکت افراد مورد بررسی در فعالیت های کشاورزی بیانگر این واقعیت قابل تأمل می باشد که میل به مهاجرت در جوانان از روی ناآگاهی و عدم شناخت نبوده و بر اساس شناخت و واقعیت های موجود جامعه روستایی صورت می گیرد و هر چه تجربه و شناخت دانشجویان از وضعیت کشاورزی با مشارکت و درگیری آنها در کشاورزی بیشتر می شود به این نتیجه گیری تأسف آور می رسند که برای دستیابی به اهداف خود مهاجرت راهکار بهتری هست. بر این اساس پیشنهاد قابل ارائه، افزایش سودآوری و مزیت بخش کشاورزی در کشور از طریق سیاست ها و برنامه های کلان کشوری می باشد و هرگونه راهکارهای مقطعی بدون سودآور نمودن واقعی اشتغال های بخش کشاورزی و روستایی مسکن خواهند بود نه درمان.

عوامل استخراج شده از تحلیل عاملی اکتشافی راهکارهای تقویت اقتصاد روستایی از طریق افزایش تمایل جوانان روستایی برای زندگی و اشتغال در روستا پس از اتمام تحصیلات دانشگاهی، عامل تسهیل بازار فروش محصولات و اشتغال در روستا و توسعه سرمایه گذاری دولتی و خصوصی در روستا بودند که

این یافته با یافته های مهاجرانی وروستا (۱۳۹۳) و یعقوبی و همکاران (۱۳۹۶) هم راستا می باشند. بازار فروش محصولات از مهمترین دغدغه های روستاییان در زمان برداشت محصول می باشد و با توجه به اینکه بازار مناسبی برای محصولات خود در زمان برداشت محصول پیدا نمی کنند و همچنین حامی مطمئنی در خصوص تضمین فروش محصولات خود به قیمت منصفانه ندارند، معمولاً محصول خود را پیش فروش کرده و یا با قیمت نازل به واسطه ها می فروشند. ، عدم توسعه سرمایه گذاری دولتی و خصوصی در روستا و کشاورزی و تداوم آن می تواند باعث کاهش تمایل ماندگاری در روستا و مهاجرت بیش از پیش جوانان روستایی به شهر گردد.

۶ منابع

- بروکی میلان، عادل، عینالی، جمشید، (۱۳۹۵)، تحلیل عوامل مؤثر بر مهاجرت روستاهای مرزی (مطالعه موردی: روستاهای مرزی دهستان چالدران جنوبی)، فصلنامه علوم و فنون مرزی، شماره ۱۹، صص ۸۳-۶۳.
- پناهی، لیلا، پیشرو، حمداله، (۱۳۹۰)، بررسی عوامل مؤثر بر مهاجرت جوانان روستایی به شهر مطالعه موردی: روستاهای بخش مرکزی شهرستان مرودشت، فصلنامه برنامه ریزی منطقه ای، سال ۱، شماره ۲، صص ۵۰-۴۱.
- جوری، آمنه، سرور، رحیم، منیری، جاوید، (۱۳۹۴)، بررسی امکان ایجاد پیاده راه های گردشگری در مراکز شهری مورد شناسی: مرکز شهر زنجان، جغرافیا و آمایش شهری-منطقه ای، شماره ۱۵، صص ۱۷۶-۱۵۵.
- خطیر، اشکان، رضائی مقدم، کوروش، زمانی، غلامحسین، (۱۳۹۵)، عوامل مؤثر بر نیت مهاجرت جوانان روستایی عضو و غیر عضو تعاونی های کشاورزی شهرستان مرودشت، دو فصلنامه علوم ترویج و آموزش کشاورزی، شماره ۲۴، صص ۳۵-۱۹.
- ربیعی فر، ولی اله؛ زیاری، کرامت اله ، حقیقت ناپینی، غلامرضا (۱۳۹۲)، ارزیابی توسعه پایدار شهر زنجان از دیدگاه زیست محیطی بر پایه تکنیک SWOT، مطالعات و پژوهش های شهری و منطقه ای، شماره ۱۶، صص ۱۳۰-۱۰۵.
- رستمعلی زاده، ولی الله. قاسمی اردهائی، علی، رستمی، نیر، (۱۳۹۲)، عوامل مؤثر بر ماندگاری جوانان روستایی مطالعه موردی: شهرستان اهر، پژوهش های روستایی، دوره چهارم، شماره ۳، صص ۵۳۴-۵۰۵.
- رمضانیان، محمد، ۱۳۸۰، سالخوردگی جمعیت شاغل در بخش کشاورزی ایران، دلایل و پیامدها، فصلنامه اقتصاد کشاورزی توسعه، شماره ۳۶، صص ۲۳۵-۲۰۷.
- علی بابایی، مجتبی، جمعه پور، محمود، (۱۳۹۵)، فرآیند و الگوی مهاجرت معکوس روستایی و عوامل مؤثر بر آن (مطالعه موردی: دهستان حاجیلو- شهرستان کبودرآهنگ)، مجله پژوهش و برنامه ریزی روستایی، سال ۵، شماره ۴، صص ۱۰۵-۹۱.
- کریم زاده، حسن، ولائی، محمد، منافی آذر، رضا، (۱۳۹۵)، نقش تنوع بخشی به فعالیت ها در پایداری اقتصاد روستایی مطالعه موردی: دهستان مرحمت آباد میانی، شهرستان میاندوآب، فصلنامه آمایش جغرافیایی فضا، شماره ۲۰، صص ۱۴۸-۱۲۹.
- مرکز آمار ایران (۱۳۹۵)، گزیده نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۹۵. قابل دسترسی در www.amar.ir/portals/0/files/abstract/1395.
- مهاجرانی، علی اصغر و روستا، زهرا، (۱۳۹۳)، بررسی مهاجرت معکوس و تاثیر آن بر توسعه ی اقتصادی، اجتماعی و تغییرات فرهنگی و سیاسی در روستاهای شهرستان های تنکابن و رامسر واقع در استان مازندران ۱۳۸۵-۱۳۹۰، فصلنامه مطالعات جامعه شناختی شهری، شماره ۱۳، صص ۱۹۴-۱۶۷.

- یعقوبی، جعفر، اسعدی، صحرا، یزدان پناه، مسعود، (۱۳۹۶)، شناسایی عامل های مشوق و بازدارنده گرایش جوانان روستایی به شغل کشاورزی در روستاهای قصر شیرین، فصلنامه پژوهش مدیریت آموزش کشاورزی، سال ۹، شماره ۴۰، صص ۱۴-۳.
- Adewale, J. G. (2005). **Socio-Economic Factors Associated with Urban Rural Migration in Nigeria: A Case Study of Oyo State, Nigeria**. J. Hum. Ecol., Vol 17, No 1, PP 13-16.
- Adewale, J. G, 2005, **Socio-Economic Factors Associated with Urban Rural Migration in Nigeria: A Case Study of Oyo State, Nigeria**. J. Hum. Ecol., Vol 17, No 1, PP. 13-16.
- Alibaygi, A., & Karamidehkordi, E, 2009, **Iranian Rural Youths' Intention to Migrate to Urban Areas**. Asian and Pacific Migration Journal, 18(2), PP. 303-314.
- Bednarikova, Z., Bavorova, M., Ponkina, E.V, 2016, **Migration motivation of agriculturally educated rural youth: the case of Russian Siberia**. J. Rural Stud. 45, PP. 99-105.
- Bezu S, Holden, S, 2014, **Are Rural Youth in Ethiopia Abandoning Agriculture**, World Development, 64, PP. 259-272.
- Chen, S., Liu, Z, 2016, **What determines the settlement intention of rural migrants in China? Economic incentives versus sociocultural conditions**. Habitat International, 58, PP. 42 - 50.
- Corbett, M, 2007, **All kinds of potential: women and out-migration in an Atlantic Canadian coastal community**. Journal of Rural Study. 23, PP. 430- 442.
- Dethier, J. and Effenberger, A, 2011, **Agriculture and development a brief review of the literature**, Policy Research Working Paper WP5553, World Bank, Washington DC, available at <http://www-wds.worldbank.org/servlet/WDSContentServer/WDSP/IB/2011/01/31/>
- Garasky, S, 2002, **Where are they going? Comparison of urban and rural youths' locational choices after leaving the parental home**. Soc. Sci. Res. 31, PP. 409-431.
- Ilmakunnas, Ilari, 2018, **Trigger events and poverty transitions among young adults in Finland after leaving the parental home**, Social Science Research, 70, PP. 41-54.
- KididoKwaku, J, John, T, & Raphael, K.K, 2017, **Dynamics of youth access to agricultural land under the customary tenure regime in the Techiman traditional area of Ghana**, Land Use Policy, 60, PP. 254-266.
- Lee, E. S, 1999, **A theory of migration**. Demography, 3(1), PP. 47-57.
- Mihi-Ramirez, A., Kumpikaite, V, 2014, **Economics reason of migration from point of view of students**. Proced. Soc. Behav. Sci. 109, PP.522 - 526.
- Mihi-Ramirez, A., Kumpikaite, V, 2014, **Economics reason of migration from point of view of students**. Proced. Soc. Behav. Sci. 109, PP. 522-526.
- Olujde, M, 2008, **Attitude of Youth Towards Rural Development Projects in Lagos State, Nigeria**. J. Soc. Sci. 17(2), PP.163-167.
- Reichert, C., Cromartie, J. B., & Arthun, R. O, 2014, **Impacts of return migration on rural US communities**. Rural Sociology, 79(2), PP. 200-226.
- Rerat, P, 2014, **The selective migration of young graduates: which of them return to their rural home region and which do not?** . Journal of Rural Study. 35, PP.113-132.
- Shibaeva, E.E, 2012, **Russian village in the thick of the demographic crisis: political aspect**. Teor. Prakt. Obshestvenogo Razvit. 9, PP. 198-200.
- Skeldon. R., Lee, N.H, 1999, **Population Mobility and HIV Vulnerability in South East Asia**, based on the presentation given at the UNDP South East Asia HIV and development project Workshop on population movement and HIV vulnerability, Chiang Rai, Thailand 10-12 November, 27
- Stockdale, A, 2006, **Migration: pre-requisite for rural economic regeneration?**, Journal of Rural Study. 22, PP. 354-366.
- Thissen, F., Fortuijn, J.D., Strijker, D., Haartsen, T, 2010, **Migration intentions of rural youth in the Westhoek, Flanders, Belgium and the Veenkoloniën, The Netherlands**. Journal of Rural Study.
- Tukundane, C, Minnaert, A, Zeelen, J. and Kanyandago, P, 2015, **Building vocational skills for marginalised youth in Uganda: A SWOT analysis of four training programs**. International Journal of Educational Development, 40, PP. 134-144.